

Розділ II

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК 39(477.75):001.891-057.4«19»1920-1931

У. К. Асанова

ДЕРЖАВНИЙ ПАЛАЦ-МУЗЕЙ ТЮРКО-ТАТАРСЬКОЇ КУЛЬТУРИ В М. БАХЧИСАРАЇ: НОВІ ДАНІ З АРХІВІВ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

У статті на підставі нового корпусу архівних джерел із московських архівосховищ до наукового обігу введено інформацію про діяльність одного з центрів із вивчення історії та етнографії кримських татар у 1920-ті роки — Державний палац-музей тюрко-татарської культури в Бахчисараї. Проаналізовано наукову спадщину У. А. Боданінського.

Ключові слова: історіографія Криму, Державний палац-музей тюрко-татарської культури в Бахчисараї, репресії.

Основним натхненником і організатором планового експедиційного обстеження півострова, вивчення етнографії був директор ДПМТТК (Державний палац-музей тюрко-татарської культури в Бахчисараї) Усеїн Абдуредієвич Боданінський (1877–1938 р.). Життєвий шлях краєзнавця був відтворений проф. Д. П. Урсу завдяки його скрупульозним архівним студіям у Державному архіві літератури і мистецтва Російської Федерації, а також у ДАРФ (Державний архів Російської Федерації) [1; 2].

Кримознавець народився в селі Бадану Сімферопольського повіту в родині викладача Сімферопольського народно-татарського училища. Після закінчення народної школи (1888 р.), а потім Сімферопольської татарської вчительської школи (1895 р.) Усеїн навчався в Строгановському художньо-промисловому училищі (1895–1905 р.) по майстерні К. А. Коровіна й одержав звання художника з прикладного мистецтва. У 1905–1907 р. У. А. Боданінський викладав графіку в Сімферопольському комерційному училищі, а в 1907 р. знову повер-

нувся до Москви, де керував художньо-промисловою школою філії Строгановського училища [3].

У 1911 р. його запросили до Санкт-Петербургу, де він протягом шести років працював художником-декоратором, виконуючи ескізи інтер'єрів. З початком революційного лихоліття повернувся до Криму, де став одним із організаторів відкриття і першим директором музею в Ханському палаці [4; 5].

З дня створення музею почався збір предметів, що мали відношення до етнографії кримських татар. За кілька місяців завдяки пожертвуванням місцевого населення музейний фонд збільшився до 1000 експонатів. 21 жовтня 1918 р. з ініціативи вчених ТВАК (Таврійська вчена архівна комісія) і Таврійського університету відбулася нарада з представниками лояльного білим Таврійського Магометанського духовного правління й Вакуфної комісії. У. А. Боданінський у своїй доповіді, основні положення якої було опубліковано в газеті «Голос татар» ще в 1917 р. [6], зупинився на історії створення палацу, його жалюгідному фізичному стані при відсутності реставраційних робіт і найближчих задач зі збереження кримськотатарських пам'яток культури. На засіданні ухвалили передати музей Комісії в складі голів від Міністерства внутрішніх справ, ТВАК, Магометанського духовного правління й Вакуфної комісії [7].

Однак реальної допомоги від Комісії Палац-музей не одержав. Він існував лише за рахунок засобів, що відпускалися Кримськотатарською національною директорією. Колекція поповнювалася шляхом приватних пожертвувань. У 1919 р. була заснована бібліотека-архів для збереження зразків давньої татарської літератури і рукописів [8].

Після остаточного встановлення Радянської влади в Криму наприкінці 1920 р. музей увійшов у підпорядкування Головосвіти Наркомосвіти РСФСР. Ми маємо досить повну інформацію про його діяльність завдяки збереженим «Річним звітам» про діяльність музею, що відсилалися до Головосвіти (відклалися у фонд «Колекція матеріалів з музейного будівництва» ДІМ РФ ВПД (Державний історичний музей Російської Федерації, відділ письмових джерел) [9], а також до Державної академії історії матеріальної культури, однойменний фонд якої зберігається в ІМК РАН РА (Інститут історії матеріальної культури Російської Академії наук, рукописний архів м. Санкт-

Петербург) [10]. Частину звітів, відсутніх у названих фондах, довелося знайти у фонді «Головосвіти Наркомосвіти РСФСР» у ДАРФ (Державний архів Російської Федерації м. Москва) [11]. Цю офіційну інформацію про діяльність ДПМТТК доповнюють рукописні щоденники У. А. Боданінського і книги наказів музею, що зберігаються в БДІКЗ (Бахчисарайський державний історико-культурний заповідник) [12].

Архівні документи свідчать, що протягом 1921–1923 р. основна увага нечисленного колективу співробітників музею на чолі з У. А. Боданінським приділялася реставраційним роботам, підготовці залів (ремонт приміщення) і вітрин, які вони виготовляли самі. Невелика експозиція, що включала предмети національного кримськотатарського одягу, начиння, меблі і ювелірні вироби поповнювалася тільки шляхом добровільних пожертвувань [13].

У «Щоденнику» У. А. Боданінського виявлені начерки «Плану роботи на 1923–24 роки» (запис за 21 грудня 1923 р.), де під номером 6 значилося: «Підняти значення Бахчисарайського музею, зробити його Центральним музеєм татарського мистецтва й історії в Криму. Настояти на передачі татарської історичної колекції з Центрального музею Тавриди в Бахчисарай.

Почати дослідницькі роботи в Старому Криму, Карасу-Базарі і Кирк-Чолпані, Ескі-Сераї й етнографічні роботи в Євпаторійському і Судакському районах» [14]. З «Річного звіту від 1-го жовтня 1924 р. до 1-го жовтня 1925 р.» ДПМТТК у Бахчисарай перед Головосвітою стає ясным, що на початку 1925 р. у музеї оформилися дев'ять відділів, з яких чотири висвітлювали кримськотатарську етнографію: 1) тканини, вишивки, килими, плаття; 2) начиння, меблі; 3) глина, скло, фаянс; 4) ювелірні вироби [15].

Послідовна, продумана, енергійна діяльність Усеїна Абдурейфійовича Боданінського з вивчення, систематизації й охорони пам'ятників тюркської культури зробила очолювану ним установу — Ханський палац-музей у Бахчисарай — найбільшим у Радянському Союзі центром, де вивчалася історія й етнографія кримських татар, концентрувалися пам'ятки, рукописи, предмети побуту і культури народу. Найважливішим джерелом, що дозволяє нам сьогодні відтворити рушійну діяльність кримськотатарського вченого в справі формування безприкладної

колекції, пов'язаної з культурою і побутом кримських татар, є підготовлені У. А. Боданінським «Звіти про діяльність Державного палацу-музею тюрко-татарської культури» за різні роки. Інформація «Звітів» частково дублюється, а часто доповнюється матеріалами «Щоденників», які вів директор музею.

Після остаточного встановлення Радянської влади в Криму наприкінці 1920 року музей увійшов у підпорядкування Головосвіти Наркомосвіти РСФСР. «Річні звіти» про діяльність музею відсилалися до Головосвіти і збереглися в окремому архівному фонді (ф. 54) у Відділі письмових джерел Державного історичного музею Російської Федерації [16], а також у Державну Академію історії матеріальної культури [17]. Частину звітів, відсутніх у названих фондах, вдалося знайти у фонді «Головосвіта Наркомосвіти РСФСР» у Державному архіві Російської Федерації [18]. Цю офіційну інформацію про діяльність Державного палацу-музею тюрко-татарської культури доповнюють рукописні щоденники У. А. Боданінського і книги наказів музею, що зберігаються в Бахчисарайському державному історико-культурному заповіднику [19].

Протягом шести місяців у 1923 році У. А. Боданінський знаходився в Москві, де займався організацією (по суті — будівлею) Кримського павільйону Всесоюзної сільськогосподарської і кустарно-промислової виставки. Йому безпосередньо була доручена організація кустарно-промислового відділу й оформлення павільйону [20]. Основу експозиції склали матеріали фондів Державного палацу-музею тюрко-татарської культури в Бахчисарай. 1 лютого 1924 р. У. А. Боданінський, вже в Криму, виступив з доповіддю «Перша Всесоюзна сільськогосподарська і кустарно-промислова виставка 1923 року в Москві», яку прочитав кримськотатарською мовою [21].

Бахчисарайський палац-музей виставив окремі експонати зі своїх етнографічних колекцій і на I Всеросійській художній виставці, що проходила в 1923 році в Москві. Кримська експозиція готувалася під егідою Кримохріса, а безпосереднім виконавцем був У. А. Боданінський. Кримський павільйон тоді був одним із найкolorитніших, тому привертав на себе особливу увагу [22]. Не випадково, у цьому зв'язку, що колекції Палацу-музею виставлялися на міжнародних виставках, які проходили в подальшому.

Підводячи підсумки діяльності Палацу-музею в 1922–1923 фінансово-році У. А. Боданінський виділив таке:

«Продовжувалося вивчення історичних і археологічних пам'ятників Ескі-Юрта та його некрополя. Знайдено 30 штук надгробних каменів XI–XIII в. Докладно вивчений Турбе Мухаммед-Шах-Бея в Ескі. Зроблено доповіді в Музейному відділі Головосвіти Н. К. О. (Наркомосвіти У. А.) у Всеросійській Асоціації Сходознавства в Москві й в Академії історії матеріальної культури про музейно-наукову роботу Бахчисарайського музею.

– Музей брав участь у складанні путівника по Криму [23].

– Курував художньо-історичним виробництвом навчальних майстерень Художньо-промислової школи в Бахчисараї і навчальних майстерень в Сімферополі.

– Музей брав активну участь у Сільськогосподарській виставці 1923 р. у Москві в організації Кримського художньо-промислового і побутового відділу.

Ремонтні роботи. Перекладено черепиці даху палацу, пошкоджені водопровідні труби, жолоби» [24].

Говорячи про пам'ятникоохоронну діяльність музею, директор перелічив об'єкти, прийняті на облік:

«1) будинок бань Сари-Гузель, побудованих у 1532 р. кримським ханом Адиль-Сахиб-Гіраєм;

2) приватний будинок Борю в приході Ені-Джамі;

3) Ханська велика мечеть з історичними предметами і бібліотекою з рукописних книг;

4) вжиті заходи для охорони історичних пам'ятників (будинок «Зинджирли-медресе» і Турбе Аджи-Гірая на початку XVI в.);

5) подана особлива доповідна записка в Музейний відділ Головосвіти Н. К. О. (Наркомосвіти У. А.) із указівкою фіксації і вивчення історичного пам'ятника «Ешил-Джамі» у Бахчисараї» [25].

У цей же час у музеї проводилася перереєстрація фондів. Директор відзначав, що роботи виконуються на 30 % від задуманого через слабе фінансування. Вже в цей час У. А. Боданінський порушує питання про необхідність передачі Східних колекцій із Сімферополя, Москви і Петрограда в Бахчисарай [26].

Розробляючи план робіт на 1923–1924 звітний рік керівник музею припускав таке:

- «1. Призупинити руйнування Ешилль-Джами в Бахчисарайі.
2. Досліджувати 4 турбе та некрополь у Ескі-Юрті. Зробити двері в турбе й ізолювати їх.
3. Ремонт будинку бань «Сари-Гузель».
4. Ремонт Соколиної вежі в палаці.
5. Довершити лагодження стін всередині палацової території.
6. Підняти значення Бахчисарайського музею, зробивши його Центральним музеєм татарського мистецтва й історії в Криму. Настояти на передачі татарських історичних колекцій з Центрального музею Тавриди в Бахчисарай.
7. Почати дослідницькі роботи в Старому Криму, Карасу-Базарі й Кирк-Чолпані.
8. Поліпшити господарську частину музею, звернувши увагу на сади при палаці в Коккозі, сад при будинку Гаспринського, ліщину при Зинджирли і землі в Чуфут-Кале.
9. Запросити діловода і садівника із поєднанням обов'язків охоронця музею.
10. Фотографувати пам'ятники і музейні колекції» [27].

Діяльність У. А. Боданінського в 1924 році докладно розписана в його «Щоденнику». Рік почався зі скандалу навколо Коккозького палацу і бездіяльності його охоронця художника-етнографа Абібулли Мурадовича Лятиф-заде [28]. У. А. Боданінський так зафіксував ці події:

1924 р. 18-го січня

Відвідав село Коккоз і палац там із приводу статті, що з'явилася в газеті «Червоний Крим» 10 січня 1924 р. за № 8 (926) щодо діяльності охоронця Коккозького палацу А. Лятиф-заде. Тут увечері відбулося засідання Коккозької Сільради, на якому були присутні Секретар Райкому РКП, Секретар Райкому РКСМ т. Мусанніор і Тархан. Нарсуддя Бахчисарая т. Хатіпов.

Я робив доповідь про Коккозький палац і його значення в культпросвітницькому відношенні. Справа Лятиф-заде, якого довелося усунути від посади за вимогою Бахчисарайського Райвиконкому. Охоронця Музею на місце Лятиф-заде я відмовився поки призначити, а охорону палацу з його інвентарем і майном доручити сторожу т. Асану Токтар Гази, людині цілком надійній.

19-го січня

У Коккозі зібрав співробітників Музею і деяких громадян, що мають чи мали відношення до палацу і до саду. Таких виявилось четверо: 1) Абдулла (садівник) 2) Асан Тохтар Гази (нинішній сторож палацу) 3) Осман Темір-Кая (колишній сторож) 4) Біял Махмуд. З ними відразу був укладений договір про експлуатацію саду при Коккозькому палаці в 3 десятини. Витрати на перший час несе Бахчисарайський Музей. Увесь прибуток, за винятком витрат на експлуатацію саду, поділяється на п'ять рівних частин, з яких одна надходить на користь Коккозького палацу, знаходячись у розпорядженні Уповноваженого Музейного відділу по Бахчисарайському Окрузі. Інші 4 частини надходять на користь зазначених громадян. Старшим колективу обраний гр. Абдулла.

21-го січня

О 6 год. веч. помер ватажок пролетаріату Володимир Ілліч Ленін (Ульянов).

22-го січня

Відвідав будинок-читальню імені Гаспринського, у якому знайшов сильно зруйновані флігелі, де раніш розміщалася стара друкарня і контора «Терджиман». За браком коштів у Музеї немає ніякої можливості лагодити. Вирішено верхню частину розібрати й перекрити друкарню, і матеріали передати навчальній майстерні друкованого цеху худпромислових майстерень» [29].

26 січня 1924 р. У. А. Боданінський записав: «Сніжний замет. Бахчисарай весь під снігом» [30]. Директор передчував лихо. Старі будівлі могли не витримати товстого сніжного покриву. І лихо прийшло. От запис від 13 лютого 1924 р.:

«У ніч на 13-го лютого під вагою величезної кількості снігу, що тоне, звалилася в «Ешил-Джамі» уся північна стіна, хори й дерев'яна розписна стеля разом з північним схилом даху. За допомогою групи учнів Бахчисарайської Татарської Художньо-промислової школи вдалося відстояти дерев'яні частини від розгарбування населення, що надзвичайно має потребу в паливі. Дерев'яні частини стелі й уцілілу черепицю з зеленою поливою взяли в Музей. Пам'ятник побудовано (1764 р. по Р. Х.) Діллярою-Бінеч, дружиною Крим-Гірея» [31].

Міні-експедиції з вивчення і фіксації кримськотатарських архітектурних пам'ятників у Бахчисараї У. А. Боданінський провів 22 лютого 1924 року разом з Меметом Вехбі Шейху-заді (1887-?). Цей подвижник етнографії одержав солідну освіту в Бейруті. Він був заступником У. А. Боданінського і був згодом звільнений з роботи разом з ним і репресований. У 1924 році було вирішено обстежувати частки будинку в різних частинах міста, що мали «історико-художнє значення». Становлять безсумнівний інтерес для істориків кримськотатарського мистецтва й архітектури, етнографів збережені в «Щоденнику» У. А. Боданінського численні ілюстрації окремих фрагментів.

Вивчаючи «Щоденники» У. А. Боданінського переконаємося в грандіозній творчій роботі краєзнавця, що бачив перед собою велику мету — створення Національного музею! Давайте зануримося в ці записи. Чим займався директор у березні-квітні 1924 року?:

«5-го березня

Продовжувалися роботи з калькування написів над аркадою. Зробив 3 штуки на південній стороні аркади. Зняли одну гіпсову фарбовану капітель і фрагмент розпису арок (букет квітів і орнаменти, що облямовують арки й живописні плівки на товщині арок); усе це поміщено в Музей.

9-го березня

Робив разом з Мамутом Курти й А. Таковим обмірювання й докладне дослідження гробниці Бейюде-Султан у Ескі-Юрті. Будівля відноситься, очевидно, до XI століття, коли Іслам твердо усталився по всій Кіпчакській, чи Золотій Орді. Удалося зробити одне дуже цікаве відкриття: у підземній частині Мавзолею є склеп із проваленим посередині склепінням з кам'яною на вапні кладкою в підвалині, цей склеп має 4-кутний фундамент дурбе, перехрещений напівциркульним кам'яним склепінням, по верхівці якого проходить підлога самої гробниці. У східній стіні склепу є отвір з напівкруглим верхом шириною 1 ар. 26 висота = 12. Інша частина засипана камінням й вапняним сміттям. У Ескі-Юрті є старожили, які пам'ятають, що цей отвір підземного ходу йде склепінною кам'яною галереєю до іншого кургану, що розташований у 33-х саженях до сходу від гробниці. З дослідження виявилось, що на вершині кургану є кам'яний фундамент якоїсь споруди.

Ця обставина надзвичайно цікава й необхідно ще кілька днів для докладного з'ясування й може бути об'єктом деяких археологічних розвідок.

12-го березня

Віддані суду за розкрадання матеріалу з будинку «Ешиль-Джами» громадяни Бахчисараю Яків Чернявський 16 років і Григорій Іваненко 18 років за моєю пропозицією» [32].

Черговий скандал вже в березні 1924 року розгорівся навколо Будинку-музею Ісмаїла Гаспринського в Бахчисараї, що знаходився в Салачику і був у розпорядженні Палацу-музею. У газеті «Червоний Крим» була опублікована замітка (автор сховався під псевдонімом «П'єрро»), у якій зазначалося, що цей великий пам'ятник татарської культури «забутий і закинутий», його планують перетворити на хату-читальню Охріса. П'єрро вказав на те, що «скло будинку розбите», «бруд навкруги». У цій картині «сумовитого запустіння» обвинувачувалося керівництво Бахчисарайського палацу-музею [33].

23 березня в цьому зв'язку У. А. Боданінський записав у щоденнику:

«Написав роз'яснення у вигляді листа в редакцію на замітку в «Червоному Криму» щодо положення будинку-музею імені Гаспринського. У № 65 газети «Червоний Крим» від 20/III с/г надрукована замітка під заголовком «Будинок Гаспринського гине». Замітка має потребу в деякому роз'ясненні й доповненні.

1) Будинок-музей Гаспринського відкритий з ініціативи Охріса Бахчисарайським Райвно 21-го березня 1921 року як установа, що має велике агітпросвітницьке значення; на сьогодні перебуває у віданні Кримохріса і числиться в загальній мережі Музейних установ Бахчисарайського району, з яким за минулий тільки літній сезон пропустив 75 організованих масових екскурсій із загальною кількістю 2620 учасників.

2) Далеко не «забутий і закинутий», як говориться в замітці, а є предметом постійних турбот Охріса, що намагається зберегти його як важливу установу агітаційного значення на Сході. Керуючись цими розуміннями Кримохріс пропонував у грудні 1923 року Бахчисарайському Райвиконкому узяти будинок-музей на своє утримання. На жаль, будинок Гаспринського, як і низка інших однорідних установ, що були на обласному

бюджеті, циркулярним листом Кримохріса від 29/XI 1923 р. за № 1599 був знятий з обласного бюджету і переведений на самооплатність, позбавивши в такий спосіб будь-яких засобів, необхідних для його підтримки. Цим пояснюється, що «скло будинку розбите», дахи протікають, стіни руйнуються, «бруд навкруги», хоча брудом у Бахчисараї нікого не здивуєш. Що ж стосується Народної читальні, улаштованої при будинку-музеї з моменту його заснування, і «сумовитого запустіння» тепер, то це пояснюється тим, що будинок знаходиться в районі Салачика, де населення поголовно вимерло від голоду узимку 1921 і навесні 1922 р., і улаштована там читальня внаслідок цього не могла прижитися. При будинку-музеї мається невеликий садок близько 500 кв. саж., прибуток з якого йде цілком на утримання охоронця» [34]. Свої роз'яснення У. А. Боданінський опублікував і на сторінках головної газети Кримської АРСР [35].

«27-го березня

Прочитав лекцію учням татарської обласної художньо-промислової школи в Бахчисараї на тему: «Історія мистецтва давнього Єгипту», були присутні 100 осіб.

31-го березня

Разом із завідувачем Кримохріса А. І. Полкановим і професором Н. Л. Ернстом відбирав речі з фонду при Центральному Музеї Тавриди для Бахчисарайського музею і прийняв експонати Бахчисарайського Музею-палацу, що були на Сільськогосподарській Виставці 1923 р. у Москві.

Таким чином, сформовані в стінах Ханського палацу в Бахчисараї етнографічні зібрання були присвячені тільки кримським татарам. Вивчення матеріальної культури й етнографії цього етносу стало основним напрямком діяльності ДПМТТК. Цією науковою установою були проведені найбільш масштабні експедиційні дослідження з усієї території півострова (1925–1926 рр.). Їх результати лягли в основу етнографічних публікацій директора ДПМТТК У. А. Боданінського, де вперше були детально розглянуті організаційне влаштування й виробництво в кримськотатарських цехах. Заснована на даних провідних етнографів Криму узагальнююча публікація У. А. Боданінського «Археологічне й етнографічне вивчення татар у Криму», написана в період заходу «Золотого десятиріччя радянського краєзнавства», є узагальненням усієї

роботи музею за це десятиріччя. У ній етнограф акумулював дані провідних етнографів Криму зі столичних наукових центрів (Г. А. Бонч-Осмоловський, В. О. Гордлевський, Б. О. Куфтин та ін.).

Джерела та література

1. Непомнящий А. А. Музейное дело в Крыму и его старатели (XIX — начало XX века): Библиографическое исследование / Таврический нац. ун-т им. В. И. Вернадского. — Симферополь, 2000. — С. 250–279.
2. Непомнящий А. А. Арсений Маркевич: Страницы истории крымского краеведения. — Симферополь: Бизнес-Информ, 2005. — (Библиография краеведения; Вып. 3). — С. 91–130.
3. Урсу Д. П. Новые архивные материалы по истории востоковедения в Крыму // Востокведный сборник. — Симферополь, 2000. — Вып. 4. — С. 15–17.
4. Козлов В. Боданинский Усеин // Деятели крымскотатарской культуры (1921–1944 гг.): Библиографический словарь. — Симферополь, 1999. — С. 59–61.
5. Люди и судьбы: Библиографический словарь востоковедов — жертв политического террора в советский период (1917–1991) / Подг. Я. В. Васильков, М. Ю. Сорокина. — СПб., 2003. — С. 69.
6. Доклад, прочитанный У. А. Боданинским на заседании Врем. Кр. — мус. исп. комит. 26 сент. 1917 г. о мерах по защите и сохранению памятников татарского искусства в Крыму // Голос татар. — 1917. — 30 сент.
7. Зарубин А. Г. Указ. соч. — С. 213.
8. Андросов С. А. Указ. соч. — С. 133.
9. ГИМ РФ ОПИ, ф. 54, оп. 1, д. 998, л. 5–26, 35, 37–54, 84–114.
10. ИИМК РАН РА, ф. 2, оп. 1 (1929 г.), д. 164, л. 1–85; оп. 1 (1930 г.), д. 150, л. 1–69.
11. ГАРФ, ф. А-2307, оп. 13, д. 33, л. 1–54.
12. БГИКЗ, архив № 2–7.
13. ГИМ РФ ОПИ, ф. 54, оп. 1, д. 998, л. 5–10.
14. БГИКЗ, кп 9569, д. 386, с. 6–7.
15. ГИМ РФ ОПИ, ф. 54, оп. 1, д. 998, л. 14–15.
16. ГИМ РФ ОПИ, ф. 54, оп. 1, д. 998, л. 5–26, 35, 37–54, 84–114.
17. ИИМК РАН РА, ф. 2, оп. 1 (1929 г.), д. 164, л. 1–85; оп. 1 (1930 г.), д. 150, л. 1–69.
18. ГАРФ, ф. А-2307, оп. 13, д. 33, д. 1–54.
19. ГИМ РФ ОПИ, ф. 54, оп. 1, д. 998, л. 5–10.
20. ПФАРАН, ф. 155, оп. 2, д. 72, л. 75 об.
21. БГИКЗ, кп. 9569, д. 386.
22. Тугендхольд Я. К участию КССР на международной Парижской выставке // Красный Крым. — Симферополь, 1924. — 28 дек.

23. Речь идет об издании: Путеводитель по Крыму: Симферополь — Бахчисарай — Севастополь — Южный берег / Под ред. А. И. Маркевича, А. И. Полканова, Н. Л. Эрнста. При участии У. Боданинского, П. И. Голландского, А. Г. Коренева, А. И. Маркевича, А. С. Моисеева, А. И. Полканова, Н. О. Тихого, Н. Л. Эрнста; КрымОХРИС. — Симферополь, 1923. — 100 с. + карта.
24. БГИКЗ, кп. 9569, д. 386.
25. Там же.
26. Там же.
27. Там же.
28. См. о нем: Урсу Д. Ляtif-заде Абибулла Мурадович // Деятели крымскотатарской культуры (1921–1944 гг.): Биобиблиографический словарь / Ред. — сост. Д. П. Урсу. — Симферополь: Доля, 1999. — (Источник знаний; Вып. 2). — С. 130.
29. БГИКЗ, кп. 9569, д. 386.
30. Там же.
31. Там же.
32. Там же, л. 20–32.
33. Там же, л. 36–38.
34. Пьерро. Дом Гаспринского гибнет // Красный Крым. — Симферополь, 1924. — 20 марта.
35. БГИКЗ, кп. 9569, д. 386, л. 89–41.

U. K. Asanova

**NATIONAL PALACE-MUSEUM OF TURK AND TATAR
CULTURE IN BAKHCHISARAY CITY: NEW DATA FROM RUSSIAN
FEDERATION ARCHIVES**

The article introduces to the scientific usage information about the activity of a large research center in Crimean Tatar history and ethnography in the 1920s in States of palace-museum Turk Tatar culture in the Bakhchisaray, from the previously unknown corps of archival documents from Moscow depositories. U. A. Bodanins'kyi is scientific heritage is analyzed.

Key words: historiography of Crimea, States of palace-museum Turk Tatar culture in the Bakhchisaray, U. A. Bodanins'kyi.

ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ДВОРЕЦ-МУЗЕЙ ТЮРКО-ТАТАРСКОЙ КУЛЬТУРЫ В Г. БАХЧИСАРАЕ: НОВЫЕ ДАННЫЕ В АРХИВАХ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ

В статье на основе нового корпуса источников из московских архивов в научный оборот введена информация о деятельности одного из центров изучения истории и этнографии крымских татар в 1920-е годы — Государственного дворца-музея тюрко-татарской культуры в Бахчисарае. Проанализировано научное наследие У. А. Боданинского.

Ключевые слова: историография Крыма, Государственный дворец-музей тюрко-татарской культуры в Бахчисарае, репрессии.

УДК 94(477.7):281.9«19»

Н. М. Діанова

ХЕРСОНСЬКА СПАРХІЯ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У статті проаналізовано особливості розвитку православної церкви в Херсонській єпархії на початку ХХ ст. Розглянуто основні напрямки діяльності духовенства. Показано його внесок у розвиток освіти і культури.

Ключові слова: Херсонська єпархія, православна церква, духовенство, населення, освіта, просвітництво, моральність.

З кінця ХІХ ст. розпочався новий етап в історії Херсонської єпархії, який тривав до 1917 р. Він характеризувався подальшим розвитком православної церкви та збереженням важливих позицій в суспільстві. Водночас значного поширення набули кризові явища, які повною мірою висвітлилися на початку ХХ ст. В цей час значно активізувалась діяльність протестантських течій, які проводили пропагандистську діяльність серед православного населення з метою відлучення його від православ'я. Значної шкоди церкві завдавали ідеї соціалізму та матеріалізму, які намагалися підірвати її устої. Під їх впливом відбувалася відчуженість від релігії та духо-